

ВОЛОНТАТИВИ З НЕГАТИВНОЮ СЕМАНТИКОЮ. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОТИВІВ І ОБРАЗІВ

Дем'янова Ю.О., к. філол. н., ст. викладач

Запорізький педагогічний коледж

У статті розглядаються побажання з негативною семантикою як стереотипні лінгвоментальні формули, що визначають вербальну поведінку носіїв української культури.

Ключові слова: мовна експресивність, мовний стереотип, магічне мислення, негативні волонтиативи, паремії, ритуальна магічна дія.

Демьянова Ю.А. ВОЛОНТАТИВЫ С НЕГАТИВНОЙ СЕМАНТИКОЙ. ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МОТИВОВ И ОБРАЗОВ / Запорожский педагогический колледж, Украина.

В статье рассматриваются пожелания с негативной семантикой как стереотипные лингвоментальные формулы, которые определяют вербальное поведение носителей украинской культуры.

Ключевые слова: речевая экспрессивность, речевой стереотип, магическое мышление, негативные волонтиативы, паремии, ритуальное магическое действие.

Demianova Y. O. NEGATIVE WISHES. LINGVISTIC AND CULTUROLOGICAL INTERPRETATION OF MOTIVES AND IMAGES / Zaporizhzhia Teachers' Training College, Ukraine.

The article deals with negative wishes as stereotyped linguistic and mental formulas that determine verbal behavior of the representatives of the Ukrainian culture.

Key words: language expressiveness, language stereotype, magic thinking, negative wishes, proverbs, ritual magic action.

Вербальна поведінка індивіда формується на основі культурного досвіду того етносу, до якого він належить. Саме на мовному рівні виявляються особливості світосприймання людини, відбувається витворення й інтерпретація культурних смислів, певним чином програмується свідомість носія тієї чи іншої культури. Отже, питання зв'язку та взаємозалежності мови (мовних моделей та структур) і культури, мови й етнопсихології, мови й етнічної ментальності на сьогодні є вельми актуальним.

Лінгвокультурологічний підхід до розгляду еталонів і стереотипів світосприймання, що становлять основу фразеологічного та паремійного фондів мови, дозволяє відтворити систему ціннісної орієнтації певного етносу, локальні асоціації щодо стандартної в певній культурі ситуації спілкування, пріоритетні комунікативні вектори [24, 48].

Неоднозначність поглядів науковців на місце паремій у системі сталих сполук мови, особливості їх функціонування як дискурсних одиниць, природу та механізми паремійної номінації спричиняє появу нових і нових досліджень, що суттєво доповнюють мовознавчу науку. Так, семантичному, структурному та функціональному аналізу паремій як номінативних та комунікативних одиниць присвячено наукові студії О.Дуденко [5]. Н.Головіна розкриває національно-мовну специфіку сталих одиниць зі значенням побажання, розглядаючи їх у зіставному аспекті [3]. У центрі уваги Г.Марченко перебувають проблеми жанрової диференціації та класифікації українських доброзичень [17]; типологію, синтаксичні особливості, художні засоби виразності й ритміко-інтонаційні характеристики прогностичних паремій (прикмет) вивчає І.Пасічник [22].

Предметом розгляду в нашій статті є паремійні лінгвоментальні формули – побажання з негативною семантикою, образна й асоціативна природа яких ще не дістала повного висвітлення й інтерпретації. Адже магічні волонтиативи (вживаємо термін услід за В.Чабаненком) відзначаються потужною експресивністю, певною стильовою та жанровою диференційованістю, глибоким психолінгвістичним смислом [31, 200]. Поза увагою свідомо залишаємо пейоративний та обценний матеріал, що є продуктом, актуальним у певному соціокультурному середовищі, семантично зниженим, табуйованим, позбавленим перспективи вийти за межі вузького кола носіїв, хоча так само культурно вмотивованим.

Паремійні комунікативні одиниці з негативним значенням з позицій етнопсихології частково описані Т.Осиповою. Дослідниця вважає, що такі волонтиативи підпорядковуються дії закону мовленнєвого поглинання емоцій; негативно заряджені вербалізовані емоційні вияви реалізують найвищий ступінь експресивності за рахунок прагнення мовця надати ним вишуканої форми з метою якнайгостріше вразити опонента [21, 180]. Засоби вираження вербальної агресії як-от прокльони, на думку С.Пушика, є «своєрідними словесними кілерами, чорною енергетикою, кинутою на свого ворога» [12]. Письменник-збирач негативних висловів вважає, що до такого нетолерантного способу спілкування вдаються «найчастіше одинокі, чимось ображені жінки. У такий спосіб вони намагаються захистити свою хату, своє гніздо від недоброзичливості зовнішнього світу» [12]. Така стандартна думка – по суті гендерний

стереотип – підтверджується словниками, збірниками українських афоризмів. Зокрема «Короткий словник когнітивних термінів» подає таке стереотипне судження («побутову істину») про жіночу емоційність: «Жінки – це емоції» [13, 176].

Мовна експресивність українського жіноцтва зафіксована й у працях дослідників народного побуту: «Українські жінки завжди цокотухи, – зазначає І.Огієнко, – люблять говорити без кінця та ще й з уживанням рухів рук» [9, 362]. «Сорока летить, а собака на хвості сидить», «Жінки як сороки!» – такі висловлювання про язикатих, схильних вигадувати різні нісенітницї жінок наводять у своєму етнографічному нарисі О.Воропай [2, 143]. І.Франко в збірнику галицько-руських приповідок фіксує такі гендерні характеристики: «Три бабі, три жабі, тай буде ярмарок», «У баби язик, як у чорта хвіст довгий» [6, 16]. Язиката Хвиська – один із найяскравіших фольклорних персонажів – уособлює схильність українського жіноцтва до сперечання та лайливості. Із фольклору образ язикатої жінки переходить у художню літературу, часто змальовується гіперболічно. Варто лише згадати жіночі персонажі побутових творів І.Нечуя-Левицького, Г.Квітки-Основ'яненка та інших класиків української літератури. Візьмімо для прикладу хоча би бідкання Кайдашихи: «Оце завіз мене в Западинці, **бодай вони пропали!**» [20, 481]; «Завела ота стара, **бодай її завело в безодню**» [20, 501]. Або словесні вправи лайливої баби, яка «без прокльонів не могла прожити і дня» та «проклинала все, що попадалось їй на очі», героїні автобіографічного нарису О.Довженка: «**Мати Божжа, цариця небесна! Як не дав він мені покою, не дай йому ні на тому світі, ні на сьому!**» [4, 32]; «Зараз принесу, **бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не найдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленьким**» [4, 29]; «**Куди ти, бодай тобі ноги повсихали!**» [4, 27]

У чоловіків вербальна агресія зазвичай заміняє агресію фізичну. Експресивна потужність негативних побажань така, що її можна порівняти до дії – бійки, биття посуду, ламання меблів. Психологія пояснює такі психічні вияви як спосіб зняття напруження, стресу, емоційної розрядки. Дослідниками народного побуту здебільшого відзначається емоційна стриманість українського чоловіцтва: «Варто... зазначити, що чоловіки рідко лаються або проклинають, згідно з примовкою: «Хоч горшком зви, аби в піч не посунув», при цьому про жінок побутує така думка: «У неї аж губа торохтить лятися» [18, 308]. Серед зібраних етнографом В.Милорадовичем лайливих висловів, що їх спрямовували жінки на своїх чоловіків під час побутових сварок, є такі одиниці: «**Щоб тебе таке взяло, щоб ти не діждає і світа!**»; «**Щоб тебе лиха година не минула!**»; «**Бодай тобі дихати не дало!**»; «**Щоб ти прахом розпався!**»; «**Щоб тебе татари вбили!**»; «**Щоб тебе на лави витягло!**»; «**Щоб тебе покорчило й посудомило!**»; «**Хай тебе поб'є те, що в хмари гуде**» [18, 308.] та ін.

П.Чубинський, описуючи характер та звички українського селянина, звертає увагу на притаманні йому гордість та самолюбство, лайливість як самозахист: «Малорус взагалі гордий та самолюбний; він нелегко переносить образи... насмішка його не ображає, тому що він і сам гуморист і має дотепність. Та безчестя його вражає й дратує. Зводити на нього наклепи безкарно не можна... Ця особиста делікатність і неповага до всього цинічного відобразилась і на лайці Малорусів. У цій лайці немає того цинізму, як у Великорусів. Лайка Малорусів полягає в проклятті, в бажанні якогось лиха людині чи його родичам, причому найчастіше батькові того, кого лають» [26, 355]. Підтвердження цієї тези шукаймо в художній літературі: «**Біси його батькові! – гукнула вона, тільки що Христя показалася на дорозі**» [19, 158]; «**Чорт би вашого батька взяв! – крикнув Загнібіда**» [19, 99]; «**Бодай би ваш вітчище був так змарнів, заким я его впізнала!**» [30, 220]

Перейдімо до аналізу внутрішньої форми негативних побажань.

Будучи продуктом категоризувальної діяльності людини, фраземи та паремії мають високий ступінь стереотипізації, яка є одним з параметрів стійкості та активності сталих сполук і базується на природній здатності людини когнітивно моделювати навколишній світ і внутрішній рефлексивний досвід, керуватися цією моделлю у своїй поведінці та взаємодії з іншими людьми. Таким чином створюється ґрунт для формування категорій колективної свідомості етносу, що фіксуються у його мові [25, 131]. У межах тієї чи іншої етнокультурної групи утворюються стійкі мовні структури, кожна з яких завдяки наявності особливій внутрішньої форми зв'язана з дискурсивно-стереотипною комунікативно-прагматичною ситуацією.

У прадавні часи людина використовувала слово не лише з метою комунікації, але і як засіб впливу на природу, засіб підпорядкування останньої потребам самої людини. «Слово для наших предків мало й магічну силу. За його допомогою, вірили вони, можна домогтися щасливого полювання, викликати дощ, відвернути бурю і град, посуху, вберегти родину від зла і напасті, які підстерігали беззахисну перед силами природи людину на кожному кроці» [15, 204]. **Магічні волевиявлення людини, що знайшли своє вираження в різних мовних категоріях – від окремих слів до розгорнених синтаксичних конструкцій та речень, передусім адресовані першоелементам живої та неживої природи, адже «людина – частка природи. І духовний світ людини – невід'ємна частка ще майже не усвідомленого нами духовного потенціалу природи» [32, 18]. Прикладом тому є фольклорні тексти, що**

супроводжують обрядові дії та інші магичні ритуали: «*Прийди, весно, прийди, прийди, прийди, красна*» [2, 157]; «*Місяцю-місяченьку, світи нам доріженьку*» [2, 378]; «*Добрий день тобі, сонечко ясне!*» [2, 239]

Найвиразніше міфологічні світоглядні уявлення етносу виявляються в народних піснях, зачини-заспіви яких, зокрема коломийок, часто побудовані на діалозі людини та природи: етнічне колективне несвідоме визначало образну систему народнопоетичної творчості.

*Ой калино, калинонько, чо при лузві стойши,
Ци ти сонцьві візираєш, ци сьві вітру бойши?* [7,51]

*Ой орле, орле, сивий соколе!
Ци не буваў ти на синім мори?
Ци не буваў ти на синім мори?
Ци не видаў ти дьбўчини мойі?* [7,154]

Використання негативних формул в українській народній традиції визначається жанром і характером фольклорного тексту, змістом обрядової дії, що її супроводжує слово. Здебільшого негативні волюнтативи в обрядовому комплексі виконують захисну ритуально-магічну функцію: наприклад, затикання клоччям ослонів та різних отворів у хаті на Святвечір (господиня заворожує таким чином своїх ворогів, «не дірки затикаючи, а роти своїм ворогам», щоб їх «напасті не зловили через увесь рік»), зав'язування гудзиків на мотузці, «щоб так вороги мовчали, як ці гудзі мовчать» [2, 38]. Ще однією традицією, де можна б було простежити магичну функцію злопобажань, є обряд «очищення» свійських тварин. На Юр'єву росу відбувалася одна з найважливіших для селянина подій у природно-календарному році – вигін худоби на пасовисько. Ця дія пов'язана «із цілим рядом магичних актів, роблених для того, щоб «очистити» свійських тварин від усього злого і те зло примусити увійти в якийсь сторонній предмет». Під час обрядодії господарем виголошуються заклинання, молитви, у яких негативні формули покликані вберегти худобу від лихого ока, лихого слова, злої сили чередільниці (відьми, яка позбавляє корів молока):

*Святий Миколай, додому [скотину] навертай;
Святий Отче Ягорій, собак припинай
і лихих лиходіїв, щоб бистрими очима не всмотряли
і лихих слів не вимовляли.
Зав'язи їм, Господи, рот на весь год білими хустами* [2, 295].

*ТЬфу, тьфу, тьфу! Зчізай!
Манну не віднімай!
І я чужого си не приймаю,
але свого не попускаю.
Пристріте, пристрітище,
зчізай у болотище!* [2, 303]

Відображенням міфологічної картини світу давніх українців є і ті негативні формули, магична функція яких була скерована проти хвороб. Наприклад, примовки від «уроки», що «викликають пропасницю як дурним оком, так і задрісною похвалою чи взагалі лихим словом, що мовиться з недоброю метою в лиху годину» [23, 49]: «*Уроки на сороки, а пристріти на їх діти*»; «*Пху, пху! Уроки на сороки, а помисли на коромисли!*» або «*Уроки на сороки та на бабині діти!*» [2, 143]; «*На kota уроки, на пса помисли*» [23, 57]. Звідси ж бере корінь і негативний волюнтатив «*сіль тобі в вічі!*» – первісно застережна примовка проти зурочення. Народні знахарі радять «урікливим» не лише заколювати шпильки в одяг від «поганого ока», зав'язувати в пазуху сіль, крихти хліба, а ще й при «небезпечній зустрічі» казати: «*Сіль та печина тобі, з лихими очима. Як думаєш мені добро, то нехай і тобі добро, а як думаєш худо мені, то нехай і тобі самому*»; «*Сіль тобі в вічі, печина в зуби, а камінь на груді*» [23, 50]. Прикладом сказаного стане фрагмент повісті М.Коцюбинського «Тіні забутих предків»: «*Він був як Бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар. В своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини, його боялись, але потребували усі. Траплялось, що і Іван звертався до нього, але за кожним разом, стрічаючи погляд чорних пекучих очей мольфара, спльовував непомітно: «Сіль тобі в оці!...»» [12, 29]*

Поширений колись в Україні негативний вислів «*Бодай тебе трясяця трясла!*» пов'язаний із міфологічним образом злої недуги Трясці, або Трясовиці (Пропасниці). Згідно з народними віруваннями, Пропасниця як кого схопить, то вже легко не відпустить, а то й затрясе до смерті: «*Іа худила до баби, – вихвалється «цьотка», – учьїтила сьві йї і тримала йї сьїм льїт. У баби миньї добри буду; баба шьєнувала. Йа йї поти трьєсла, поки ни затрьєсла*» [8, 127]. Леся Українка в «Лісовій пісні» навіть оминає називати своїм ім'ям злу істоту: «*Поки дійдеш, це й т а я нападе, – не тут споминаючи – Цур-пек! а потім буде душу витрясати!*» [27, 209]. «Пропасниця, – вважається, – бува од того, що лихий дух убереться

всередину та й трясє. Пропасниці – нехрещеного царя Ірода дочки, кожна живе в болоті» [23, 88] Пізніше згадана міфологічна істота-недуга стає основою для творення негативного волюнтативу, що вживається як лайка чи десемантизується – переходить у розряд вигуків («**Трясця тобі!** – не видержала Пріська і зукнула на всю хату» [19, 67]).

Походження магізму «Цур тобі, пек!» пов'язують із родинним культом, культом домовика. Хатні охоронці Цур і Пек, вірили люди, оберігають родину від небезпеки. Звідси пішла традиція словесно пускати на ворожу людину Цура й Пека, закляттям *спекатися* та *відицуратися* лиха: «*Га?.. Що таке? Вже знов якась мара? Цур-пек! щезай!*» [27, 209]; «*Пек йому лихо!*» [16,159]; «*Цур тобі із нею, пек!*» [10, 424]; «*Цур тобі, не в'яжися! Пек тобі, відчепися!*» [10, 417] Іноді в структурі такого закляття з'являється третій компонент – осина (осиновий кілок): «*Вона каже: цур тобі, пек тобі, осина тобі, дурний божевільний, навіжений, католице, бузувіре...*» [10, 432]; «*Старий, жонатий та буде цілувати? цур йому! пек йому! осина йому!*» [19,117] Зазначений компонент пов'язаний із демонологічними уявленнями давніх українців про упирів, потопельників, висильників. Щоби позбутися мерця, який являється і завдає клопоту живим людям, як описують численні легенди та народні перекази, треба посипати дорогу від могили до оселі маком або пробити йому груди осиновим колом [8, 159-174]. Дослідниками українського побуту також фіксується «найефективніший засіб – простромити мерця осиновим колом» [30, 409]. Установивши таким чином асоціативний зв'язок, можна вивести значення паремійної формули «*цур йому! пек йому! осина йому!*», що полягає в бажанні мовця позбутися того, про кого йдеться. Хоч хай народні вірування залишились далеко в минулому, мова, як бачимо, архіває та зберігає елементи давньої світоглядної культури українців у пареміях як-от зазначена лінгвокультурна одиниця.

Слово, належно та своєчасно сказане, має велику силу – лікує, приносить добро чи, навпаки, шкодить. І.Огієнко, описуючи дохристиянські звичаї та традиції українців, вказує на походження негативних волюнтативів від стародавніх заклять та замовлянь, залишки яких трапляються і в сучасному мовленні: «*Бодай ти пропав*», «*Бодай ти світу Божого не побачив*» («*бодай*» – «*Бог дай*», «*дай Боже*»), «*Бодай ти сонця не бачив*», «*Іди до чорта в зуби*», «*Іди під три чорти і чотири відьми*» [9, 190-193]. Своїм корінням вони сягають дохристиянських часів і пов'язані з вірою наших предків у магічну силу замовного слова. Колись, виконуючи ритуальну дію, ворожити лікували або насилали на людей хвороби. Причому ритуал замовляння вважався дійсним лише тоді, «коли він належно проказаний, цебто в належній формі, в належний, час і з належним обрядом виконаний» [9,193]. Зміст заклиального обряду відтворюють магичні формули, за структурою звичайно двочленні: «*В печі огонь горить і тліть дрова, – так би тліло й горіло серце в ворога мого*» [9,192]; «*Як поламало і покрутило цю свічку, так щоб тебе поламало і покрутило*» [33, 106]. Магічна функція слова, яка, на думку Б.Малиновського, є «частинною дією та її еквівалентом» [34, 37], саме в таких ритуалах і виявляється: «Слова мають найбільш прагматичне значення тоді, коли сказані в контексті ситуації, до якої належать, і в такий спосіб, коли завдяки ним досягається практичний результат, адже саме в таких ситуаціях слова віддзеркалюють свою справжню вартість» [34, 99].

Ще однією давньоукраїнською традицією є самозакляття (присяга, божба), коли людина урочисто й при свідках сама кличе на себе нещастя, якщо не виконає обіцяного: «*Щоб я з місця не встав*», «*Щоб я крізь землю провалився*», «*Щоб я пропав*» і под. І.Франко, збирач і упорядник галицько-руських приповідок, подаючи такі паремійні одиниці в збірнику, пояснює їх значення детальним описом, «по змозі черпанним із уст народу». Наприклад: «*Най мене Бог пібе* – звичайне закляте, яким чоловік потверджує правду своїх слів» [6, 80]; «*Нехай мене Бог забуде, як я тебе забуду* – клинуть ся закохані або добрі приятелі, звичайно при чарці, в чутивій настрої» [6, 83]. Такі магізми є активно відтворюваними в художньому мовленні: «*Так от же – хай мене хрест поб'є! – коли я брешу*» [19, 114]; «*Та побий мене Боже, коли я хоч краплю бачив!*» [19, 323]; «*Брешеш! – От хай мене Бог поб'є!*» [19, 410]; «*Враг візьми мою душу... коли я ждав од Череваня такої речі*» [14, 33]; «*Враг мене візьми ... коли я бачив такого жвавого молодця!*» [14, 57] «*Да нехай сатана візьме мою душу, коли не рад я повсякчас вийняти за Україну шаблю один проти десятиох!*» [14, 83]

Із часом негативні волюнтативи, втративши своє магичне значення, почали вживатися як засіб вираження вербальної агресії або в орнаментальній функції як одиниці народного дискурсу, перетворившись на автоматизовану мовленнєву навичку, набувши ознак фразеологізмів – сталості, відтворюваності в мовленні, асоціативності. Їх функціонування пов'язане з необхідністю вираження різних емоційних і вольових реакцій мовця, оцінки явищ дійсності. Перейшовши з усного мовлення в різні стилі й жанри, усталені волюнтативні вислови-негативні побажання функціонують як засоби мовленнєвої експресії задля підсилення, компресії, поняттєвої чіткості думки. У художньому мовленні такі формули служать для колоритного змалювання персонажів у відповідній психологічно-стереотипній ситуації: «*А бодай того директора чорти вхопили, як я через нього бідою*» [16, 141]; «*Шляк би її трафив!*» [16, 120]; «*А бодай вам добра не було, вовки б вас загризли*» [3, 43]; «*Щоб тебе пекло та морило! Щоб ти не знав ні вдень, ні вночі покою!*» [14, 143]

Висловлюючи злопобажання, мовець традиційно апелює до першоелементів природи – сонця, вітру, води, грому тощо. У таких волонтивах чітко проглядають залишки міфологічного світогляду. Проілюструймо сказане прикладами: «*О, щоб вас Господь побив праведним громом!*» [14, 113]; «*Нехай човни топляться на морі! Нехай коні спотикаються в воротах!*» [14, 151]; «*Щоб тебе буря вивернула!*» [28, 90]; «*Щоб тебе понесло по нетрях і болотах!*» [28, 90]; «*Сонце б тебе побило!*» [28, 89]; «*Щоб тебе взяло та понесло поверх дерева!*» [28, 51]; «*А щоб ти ходив, як води ходять!*» [28, 90]

Однією із характерних особливостей міфологічного світогляду українців є антропоморфізація стихій, явищ природи, хвороб, соціальних явищ. Доля, Злидні, Смерть, Трясця, створене на християнському ґрунті уособлення днів тижня – стали основою народнопоетичного образотворення. Лихі побажання, прагматичною основою формування яких є стародавні уявлення про феномени, незалежні від волі людини, утворюють окрему семантичну групу: «*Щоб вас так щастє-доля покинула, як ми вас покидаємо*» [14, 142]; «*Бодай йому добра не було!*» [19, 400]; «*Будь же проклята оця година! – каже тоді запорожець. – Хто в неї народиться або зачне яке діло, щоб не знав ні щастя, ні долі!*» [14, 151]; «*Хай його поб'є лиха година! Хіба я наймалася на таку роботу?»*» [19, 154]; «*Як zostалися ми удвох, я й кажу паничеві: хай одкупе матір та дасть хату й город, – бери вже його лиха година!*» [19, 175]; «*А вийшло – лиха б його година взяла!*» [19, 74]; «*Ох! Він, Христе, він, бодай його збила лиха та нещасна година!*» [19, 182]; «*Бодай тебе побила лиха година та нещаслива!*» [20, 503]

Як уже зазначалося, лікування людини та наслання на неї хвороб, уроків виконувалося ворожбитами, відунами, чаклунами. Залишками стародавніх магічних обрядів є негативні побажання людині різних недуг. Серед них багато різнокомпонентних одиниць, але синонімічних за значенням: індивідуальна словесна творчість мовця під впливом негативних емоцій виходить за межі усталеного: «*Матері твоїй трясця! Як сама розстрибуха, то, думаєш, і всі такі!*» [19, 97]; «*Трясця тобі в пун! – гукнув, червоніючи, як буряк, Колісник*» [19, 98]; «*А сто дідьків у твої бебехи та печінки!*» [28, 91]; «*Бодай здорова була та назад не встала!*» [28, 90]; «*Аби тебе хвороба підтяла!*» [16, 120]; «*Бодай вона отемніла й онімліла!*» [16, 120]; «*Вже другий тиждень напиває десь в Дрогобичі, щоб йому там і голову вкрутило!*» [30, 219]; «*Та щоб бодай тобі кістка в горло! Щоб ти кричав і не переставав!*» [4, 32]; «*Нехай йому болячка!*» [10, 455]; «*Бодай лучче сказивсь!*» [10, 443]

Найчастіше в лихих побажаннях наголошується на релігійності українського народу. Звертаючись до Бога, святих, Божої Матері, мовець наче бере їх у свідки і «вершить правосуддя», «караючи» винуватця: «*Побий тебе, думаю, сила Божжа!*» [19, 182]; «*А мені ж то те день у день, ніч у ніч слухати!.. Бий його Божжа сила!*» [19, 77]; «*Допусти, Господоньку, на нього грім із ясного неба!*» [30, 45]; «*Побий тебе сила Божжа на гладкій дорозі!*» [28, 91]; «*Га, нехай вас Бог тяжко покарає за те добродійство, що ви йому перед літами зробили!*» [30, 219]; «*Правдива кара Божжа на ваше селище!*» [30, 212]; «*Тебе саму най Бог карає, ти, наскуднице, ти!*» [30, 129]; «*Щоб ти на Страшний суд не встав!*» [28, 91; 14, 143]; «*Щоб на тебе образи падали!*» [14, 143]

У кіноповісті «Зачарована Десна» О.Довженко частково описує традиційні вірування своїх сучасників: «Не вдаючись глибоко в історичний аналіз деяких культурних пережитків, слід сказати, що у нас на Україні прості люди в Бога не дуже вірили. Персонально вірили більш у Матір Божу і святих – Миколая-угодника, Петра, Іллю, Пантелеймона. Вірили також в нечисту силу. Самого ж Бога не те щоб не визнавали, а просто з делікатності не наважувались утруждати безпосередньо. Прості люди хорошого виховання, до яких належала і наша сім'я, повсякденні свої інтереси вважали по скромності не достойними божественного втручання» [4, 27]. І на підтвердження сказаного автор вкладає в уста найкolorитнішого персонажа повісті цілі тексти-прокльони: «*Мати Божжа, царице небесна, – гукала баба в саме небо, – голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...*» [4, 27]

Значення негативних волонтивів, компонентами яких є дні тижня (п'ятниця, неділя), виводиться зі стародавнього культу Святої П'ятниці та Святої Неділі. У давнину життя селянина регулювалося народним та церковним календарями. Традиційні свята природного річного циклу та літургійного календаря визначали діяльність людини. Гармонійне та впорядковане життя трималося на системі заборон, які зобов'язували людину чинити так або інакше. Наприклад, жінкам не дозволялося в п'ятницю прати й золити білизну, пекти хліб, робити квашу, чесати волосся, мити голову, мазати піч і под. «Звичай умисного святкування деяких днів тижня, oprіч церковних свят і загальноприйнятого, із введенням християнства, святкування неділі, вкорінився на Україні з давніх-давен і породив навіть уособлення самих цих днів у досить виразних образах. До таких днів належать понеділок, неділя і п'ятниця» [1, 225]. Культ Святої Неділі пояснюється значенням цього дня в системі християнського вірування. Культ П'ятниці сягає язичницьких часів; з прийняттям християнства розвитку культу Святої П'ятниці сприяло поширення апокрифічної «Оповіді про 12 п'ятниць». Вважалося, тих, хто не вшанує Святої Неділі та Святої П'ятниці, постигає сувора кара. Для прикладу згадаймо старого Кайдаша, якому «все здавалось,

що його карає Свята П'ятниця за те, що він не додержував посту в п'ятницю і ввечері в шинку напивався горілки» [20, 455]. Глибока (у повісті комічно змальована) забобонність Кайдаша змушувала його каратися з найменшого приводу: «*Ой, лиха моя година та нещаслива! – крикнув Кайдаш. – Це ж мене покарала свята неділя!*» [20, 442]. «*Господи милостивий та милосердний! Покарала мене й свята неділя, й свята п'ятниця!*» [20, 442]

Волюнтативи танатологічного значення відрізняються особливою варіативністю. У них яскраво проглядають елементи і язичницької, і християнської свідомості: «*Не дай Боже легко сконати тим, що тебе на таку дорогу навели, що тебе отак на дивовище, на публіку людську пустили!*» [30, 211]; «*А як кому Бог пошле чесну смерть, нехай душа вертається до мертвого тіла!*» [14, 151]; «*Хтось і нам завидує, не діждав би днинки святої побачити!*» [16, 7] Найбільш акцентованим у танатологічних волюнтативних формулах є компонент «земля». Цей образ давно увійшов поетичним символом до фольклору українського народу. Земля – це не лише символ життя, багатства, щедрості, родючості. Земля дає людині останній прихисток і тому вважається священною. «Земля пухом» – бажають праведній людині по смерті, грішника ж земля не хоче приймати до себе [29, 401]. Сакральність зазначеного символу підкреслюється й постійним епітетом «свята»: «*А щоб вас та земля свята по смерті з гробів повикидала!*» [30, 209]; «*Щоб тебе, окаянного, земля не прийняла!*» [14, 143]

Звернення в негативних волюнтативах до нечистої сили знов-таки пов'язане з українською демонологією. Дослідник народного побуту населення Полтавщини В.Милорадович зазначає, що «називання імені чорта вважається некультурним у Малоросії і вимовляється селянами завжди з попереднім вибаченням, проте як у друкованих етнографічних матеріалах, так і в устах народу в чорта багато назв» [29, 415]. Серед таких назв найчастіше трапляються *біс, той, рябий, лукавий, лихий, нечистий, куций, змії, сатана, демон* та ін. Наприклад: «*Йди ти від мене, жиде, до чорта!*» [30, 235]; «*А в душі думає: щоб тебе чорти вхопили!*» [29, 222]; «*Щоб їх лихий злизав із їх юродством!*» [14, 46]; «*Ся худоба – бери її нечистий – не дасть мені спокійно вік дожити!*» [19, 377]

Не останнє місце в негативних формулах належить оцінці діяльності людини у світлі законів соціуму: «*А плював би на вас світ увесь!*» [30, 209]; «*Слава б тобі пропала!*» [28, 90]; «*А щоб тебе люди не знали!*» [28, 89]; «*Щоб тебе побив невітський сором, як ти нас осоромив!*» [28, 89]; «*Коли ти, бабо, рада, то нехай на тебе вся громада!*» [28, 90]; «*Щоб не вийшло з нього ні кравця, ні шевця, ні плотника, ні молотника...*» [4, 32] Давні традиції спільного господарювання, особливості регуляції та самоорганізації життя сільської громади відобразились у виробленій нею системі стереотипованих правил поведінки та норм людських взаємин.

Звичайно, мотиваційна сфера негативних волюнтативів не вичерпується наведеними в статті прикладами. Чимало паремійних негативних висловів, утративши свою регуляторну функцію, мотивуються вже зруйнованим в етносвідомості міфом, сприймаються як давній мовленнєвий ритуал – бо так говорять.

Отже, лінгвокультурологічний аналіз негативних побажань, установлення їх внутрішньої форми, асоціативних зв'язків та особливостей образотворення дозволяє виявити специфіку національного мислення, ціннісні орієнтири етноспільноти, її культурні норми та способи регуляції суспільного життя.

Волюнтативи з негативною семантикою становлять емоційно-оцінний компонент національної мовної свідомості, що рельєфно відображає уявлення українців про світ і буття в ньому, і тому є перспективними для подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування / Передм. В.О. Шевчука; Прим. Ю.М. Олійника; пер. з рос. Ю.Г. Буряка. – К.: Довіра, 1993. – 414с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис/ Воропай О. – Х.: Фоліо, 2005. – 508 с.
3. Головіна Н.Б. Символіка елементів «небо», «земля» в побажаннях німецької та української мов/ Н.Б. Головіна // Вісник КНЛУ: Філологія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – Том 9 (№1). – С. 98-105.
4. Довженко О. Вибрані твори/ Довженко О. – К.: Дніпро, 1971. – 240с.
5. Дуденко О. Українські паремії як автосеманти народного дискурсивного мовлення // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / За ред. проф. Л.Л. Лисиченко. – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 6. – С. 67-72.
6. Етнографічний збірник. – Т.10: Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Л.: НТШ, 1901. – 238с.
7. Етнографічний збірник. Галицько-руські народні пісні з мьєльодіями / Зібрав у селі Ходовичах др. Іван Колесса. – Л.: НТШ, 1902. – 369с.

8. Етнографічний збірник. – Т.15: Знадоби до галицько-руської демонології / Зібрав В. Гнатко. – Л.: НТШ, 1904. – 280с.
9. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. монографія. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
10. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори/ Квітка-Основ'яненко Г. – К.: Наукова Думка, 1982. – 406с.
11. Коцюбинський М.М. Тіні забутих предків/ Коцюбинський М.М. – Харків: Фоліо, 2005. – 350 с.
12. Крайній І. Інтерв'ю з С. Пушиком/ Крайній І. // <http://www.umoloda.kiev.ua/number/936/164/34070>
13. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С.Кубрякова и др. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 240 с.
14. Куліш П. Чорна рада: Роман, оповідання, вірші/ Куліш П. – Харків: Фоліо, 2006. – 287с.
15. Культура і побут населення України / В.І. Наумко та ін. – К.: Либідь, 1993. – 288с.
16. Мартович Лесь. Твори/ Мартович Лесь. – К.: Дніпро, 1976. – 430 с.
17. Марченко Г.В. Обрядово-ситуативний контекст побажань/ Г.В. Марченко // Вісник Київського міжнародного університету: Літературознавчі студії. – Вип. 4. – К.: КМУ, 2002. – С. 287-297.
18. Милорадович В.П.. Життє-бытє лубенського крестьянина/ В.П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С.170-342.
19. Мирний П. Повія/ Мирний П. – К.: Грамота, 2003. – 432с.
20. Непочаті рудники: Твори І.С. Нечуя-Левицького: У 2-х кн. / Упоряд., передм. і комент. Ю.Ф. Ярмиша. – Кн. 1. – К.: Грамота, 2003. – 560с.
21. Осипова Т.Ф. Комунікативний кодекс українців: відображення дії закону поглинання емоцій в українському паремійному фонді/ Т.Ф. Осипова // Лінгвістичні студії. – №18. – 2009. – С.178-181.
22. Пасічник І.М. Пареміологічні омонімія та синонімія у прикметах/ І.М. Пасічник // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 549-552.
23. Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані В.П.Милорадовичем, Я.П.Новицьким, П.С.Єфименком) // Українські чари / Упоряд. О.М.Таланчук. – К.: Либідь, 1992. – 96с.
24. Селіванова О. Імплікатури мовної поведінки людини в етносвідомості українців (на матеріалі фразем і паремій)/ О. Селіванова // Słowo. Tekst. Czas VIII. Człowiek we frazeologii i leksyce języków słowiańskich. – Szczecin, 2005. – S. 48-57.
25. Селіванова О.О. Фразеосистема языка как «осадочный» дискурс: параметры самоорганизации/ О.О. Селіванова // Национально-культурный компонент в тексте и языке/ Материалы докл. III Междунар. науч. конф.: в 3-х ч. – Ч. 2. – Минск, 2005. – С.130-132.
26. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край: Матеріали и изсльдованія / Собр. П.П. Чубинскимъ. – Т.7. – Петербургъ, 1877. – 622с.
27. Українка Леся. Поезії. Лісова пісня/ Українка Леся. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 320с.
28. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис; епорядкув., прим. та вступна ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 2004. – 352 с.
29. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Космічної, О.О. Боряк; Вст. ст. А.П. Пономарьова; Іл. В.Ш. Гордієнка. – К.: Либідь, 1991. – 640с.
30. Франко І.Я. Твори: в 2 т./ Франко І.Я. – Т.2: Оповідання. – К.: Дніпро, 1981. – 495с.
31. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія/ Чабаненко В.А. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
32. Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя: Монографія/ Чмихов. М.. – К.: Либідь, 2001. – 432с.
33. Engelking A. Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa/ Engelking A. – Wrocław: FUNNA, 2000. – 312 s.
34. Malinowski B. Dzieła. – Т. 5: Ogrody koralowe i ich magia. Studium metod uprawy ziemi oraz obrzędów towarzyszących rolnictwu na wyspach Trobrianda. Język magii i ogrodnictwa / Przeł. z ang. B. Leś. – Warszawa: PWN, 1987. – 550 s.